

**11421 NUMARALI TEMETTUÂT DEFTERİNE GÖRE KESRİYE SANCAĞINA BAĞLI
HORPEŞTE KAZASININ SOSYO-EKONOMİK DURUMU**

*THE SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF THE HORPEŞTE COUNTY OF THE KESRIYE
ENSIGN ACCORDING TO THE BOOK OF DIVIDEND NUMBER11421*

Emrah Berkant PATOĞLU

Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi,
emrahberkant@gmail.com, Gaziantep/Türkiye

Arş.Gör. Erkan İŞIKTAŞ

Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, erkanisiktas@siirt.edu.tr, Siirt/Türkiye

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; 11421 numaralı temettuât defterine göre Kesriye sancağının Horpeşte kazasında yaşayan 260 hanenin 1845 yılına mahsus sosyo-ekonomik durumunu ortaya koymaktır. Bu çalışmada, tarih bilimi araştırmalarının doğasına uygun olarak tarihi doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda konu ile ilgili 11421 Numaralı Temettuât Defteri tespit edilmiştir. Osmanlıca yazı dilindeki bu belgelerin günümüz Türkçesine transkripsiyonu yapıldıktan sonra içerik bilgisi analiz edilmiştir. İçerik analizi sonucunda; Kesriye sancağına bağlı Horpeşte kazasında yaşayan 260 hanenin nüfusu, üretim yapısı, tarımsal işletmelerin nitelikleri, meslek gruplarından kazançları ile ilgili çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Bu araştırmanın Osmanlı döneminde Balkan şehir tarihi araştırmaları üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kesriye, Horpeşte, Temettuât, Sosyo-ekonomik Durumu

ABSTRACT

The purpose of this study is to reveal the socio-economic situation of the 260 households living in the Horpeşte county of the Kesriye Ensign in 1845 according to the book of dividend which was numbered 11421. In this research, a historical document analysis method was used in accordance with the nature of historical researches. Within this scope, as a result of the researches and examinations made in the Office of the Ottoman Archives of the Prime Ministry, the dividend book number 11421 which was related to the subject has been determined. After the transcription of these documents in the Ottoman language of writing to today's Turkic language, content information was analyzed. As a result of the content analysis, population, production structure, characteristics of agricultural enterprises, profits from the professions of 260 household findings were determined. It is thought that this research will contribute to the studies on the Ottoman Balkan and city history researches.

Key Words: Kesriye, Horpeşte, Dividend, Socio-economic Situation

1. GİRİŞ

Temettü; yapılan bir işten kâr etme veya kazanma anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1996: 1078). XIX. yüzyılda Osmanlı vergi sistemi içerisinde karşımıza çıkan bu tabir, halktan geliri nispetiyle vergi almak için çıkartılmıştır. Bu vergilerin kayıt altına alındığı defterlere de Temettü Defterleri denilmiştir.

Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi ile ilgili veri toplama kaynakları arasında yer alan *temettuât defterleri*, sosyo-iktisadi tarihçilerin araştırmalarında önemli bir yer tutmaktadır. XIX. yüzyılda Osmanlı vergi sistemi içerisinde karşımıza çıkan bu defterler Osmanlı sosyo-ekonomik yapısıyla ilgili *istatistikî* veriler içermektedir.

Temettuât kayıtları; içerdiği bilgiler açısından XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunun hem sosyal hem de iktisadi hayatı ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Sosyal tarihçilik için, haneler hakkındaki bilgilerle, hane reislerinin adlarına bakarak bölgedeki Müslüman ve Gayrimüslim nüfusu ortaya çıkarılabilme fırsatı vermektedir. Ayrıca hane reislerinin adları, hanelerin akrabalık bağlarıyla birlikte yaşanan iç ve dış göç olayları hakkında da bilgi vermektedir. Hanelerin numaralandırılmasıyla, nüfus defterleri arasında karşılaştırmalar yapılabilen ve böylece toplumsal hayatla ilgili bilgilere ulaşılabilirlik sağlamaktadır (Adıyeke, 2000: 783).

Hane reislerinin mesleklerinin yazılması bölgelerin sosyal ve ekonomik açıdan geçim kaynaklarına dair bilgiler verirken özellikle vergi düzenlemeleri konusu için yapılan bu sayımlar iktisat tarihinin ana konularından birini oluşturmaktadır (Güran, 2000: 79). Bununla birlikte sene içerisinde; hane reisi tarafından ödenen ve bir tür gelir vergisi olan “vergi-yü mahsusa”, gayr-i Müslim hanelerin ödedikleri cizye vergisini, a’sâr vergisini göstermektedir.

Bu defterlerde; hanelerin sahip oldukları veya tasarrufu altında olan tarlalar, bağlar, bahçeler, küçükbaş-büyükbaş hayvanlar, değirmenler, dükkânlar, kışlaklar gibi taşınır/taşınmaz servetler ve hanelerin sahip olduğu veya tasarrufu altında tuttuğu taşınır-taşınmaz servetin bir yıl içinde sağladığı hâsılat veya kira gelirleri ile esnafılık, ticaret veya emek faaliyetlerinden sağladığı gelirler hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır (Güran, 2000: 77-79).

Bu çalışmada, 11421 numaralı temettuât defterine göre Kesriye sancağının Horpeşte kazasının merkezinde ikamet eden 260 hane ele alınmıştır. Bu kazaya bağlı olan diğer karyelerde yaşayan hane nüfusunun sosyo-ekonomik durumu çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu araştırmada, tarih bilimi araştırmalarının doğasına uygun olarak tarihi doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı’nda yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda konu ile ilgili 11421 Numaralı Temettuât Defteri tespit edilmiştir. Söz konusu defterin 1 ile 29 sayfaları üzerinde çeşitli analizler ve incelemeler yapılmıştır. Yapılan bu içerik analizleri sonucunda; Osmanlıca yazı dilindeki bu belgeler günümüz Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Ulaşılan bilgiler konu başlıkları dikkate alınarak sınıflandırılmış ve tablolar halinde metinde sunulmuş ve bu tablolar üzerinde analizler ve değerlendirmeler yapılmıştır.

2. TARİHSEL SÜREÇTE KESRİYE SANCAĞI

Kesriye kelimesi; Yunancada “kuduzların yaşadığı yer” anlamındaki Kastoria’dan gelmektedir (Kiel, 2012: 311). 1083 tarihinde Bizans İmparatoru I. Alexios Komnenos (1081-1118) tarafından nasıl ele geçirildiğini Anna Komnena’nın ayrıntılarıyla anlattığı bu şehir, Türk hâkimiyeti zamanında Kesriye adıyla tanınmış, bugün ise eski adı olan Kastoria’yı almıştır (Eyice, 1995: 207).

XIV. yüzyıl sonlarında Gazi Evrenos Bey tarafından fethedilen Kesriye; XX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı yönetiminde kalmıştır (Eyice, 1995: 207). 1900 yılında kazada toplamda 126 köy bulunmaktadır. Aynı zamanda Yunan Ortodoks kültürünün de merkezi konumundaki bu kasabada bazıları yüksek sanat değeri taşıyan, XVI. yüzyıl freskleriyle süslü irili ufaklı 70’den fazla kilise mevcuttur (Kiel, 2012: 311). Çoğu içine ancak birkaç kişinin girebileceği son derece küçük binalar olan bu kiliseler, yalnız bir tanesi fetihten sonra camiye çevrilmiştir. Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde Kesriye bölgesi şu şekilde tarif edilir (Çelebi, 1970:119);

“...“dizdarı, 50 adet neferi, muhtesibi, bac memuru, şehir kethüdası, haraç ağası vardır. Hisar içinde 200 adet nefer evi var. Kale içinde asla Rum yoktur. Buğday ambarları, cephane mahzenleri vardır. Cephane ve topları azdır ama her gece bekçileri kaleyi bekleyip mehterhâne çalarlar. Kalenin kapısı dibinde Valide Sultan Camii vardır. Ama küçüktür. Sultan Süleyman Camii ve kaleden dışarıda Kadı Camii ve üst yanında namazgâh vardır. Varoşu 20 mahalledir. 16’sı Rum mahallelidir. 1’i de Yahudi’dir. Evleri İstanbul tarzında kat kat saraylar ve limanlı konaklardır. Fukara evleri ile beraber 2500 evdir. Bütün evleri göle bakar. Bu şehir ve kale gölün batısında kayalar üzerindedir. Sokakları daracaktır. Yalnız 1 mektebi vardır. Çünkü İslâmî azdır ve ahali haylazdır. Lisanları Rum lehçesi üzeredir...”

Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u geliştirme tedbirleri çerçevesinde Balkanlardaki Yahudi iskânının yeniden plânlanmasından dolayı Kesriye’de yaşayan ve Yunanca konuşan Yahudi nüfusu düşmüştür. 1550’den sonra Müslüman nüfustaki artışa paralel olarak kale içinde Kanunî Sultan Süleyman’a ait Kurşunlu Camii (Sultan Süleyman Camii) ve şehir duvarları dışında Tabaklar Camii inşa edilmiştir. XV. yüzyılın sonlarında Bektaşî önderlerinden ve Bektaşîliğin Makedonya ile Yunanistan’daki ilk kurucularından olan Kasım Baba yine şehir duvarları dışında bir tekke yaptırmıştır. XVI. yüzyıl tahrirlerinde kendisinden ve vakfından bahsedilen Kasım Baba’nın türbesi 1959’a kadar varlığını devam ettirmiştir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Kesriye daha çok kürk üretimi ve ticaretindeki yoğunluk dolayısıyla ekonomik açıdan oldukça iyi bir durumdaydı³⁰. Çoğu balık kurusu ve bakkaliye satan 100 adet dükkânı vardı³¹. Aynı dönemde yeni inşa edilen camiler, medreseler ve hamamlar gibi binalarla şehir daha yoğun bir İslâmî karaktere büründü. Bunlardan birisi de Kesriyeli Defterdar Ahmet Paşa'nın yaptırdığı Büyük Medrese ve kütüphanedir. Fransız coğrafyacısı Ami Boué 1828'de nüfusun 6000- 8000 arasında olduğunu tahmin etmiştir (Kiel, 2012: 312).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde şehirde 7 cami, 2 medrese, 3 tekke, 2 hamam, 1 rüştiye ile iptidai mektepleri bulunuyordu. 6190 olarak tespit edilen nüfusun 1600'ünü Müslüman Türkler, geri kalanları da Yunan, Arnavut, Bulgar ve Yahudiler oluşturuyordu. Kesriye kazasında 126 köyde toplam 75.022 nüfus bulunuyor, bunlardan 26'sını Müslüman köyleri oluşturuyor ve bu Müslüman köylerinde Türkçe, Arnavutça veya Bulgarca konuşan toplam 11.875 kişi yaşıyordu (Kiel, 2012: 312).

1912'deki I. Balkan Savaşlarında kasaba Yunan ordusunca ele geçirildi. Lozan Antlaşması'nın ardından Müslümanlar bölgeden ayrılınca geride kalan dinî yapıların pek çoğu yıkıldı. Yahudiler de II. Dünya Savaşı sırasında oradan ayrıldı. 1960'lara kadar Kesriye, Balkanların güzel köşelerinden biri olma özelliğini korudu. 1970'lerden sonra yaşanan ekonomik ve fizikî gelişme şehrin güzelliğini ve Osmanlı karakterini yavaş yavaş yok etti. 70 tarihî kilisenin yanı sıra Kurşunlu ve Kesriyeli Ahmet Paşa camileri hâlâ ayakta olmalarına rağmen acil restorasyon ve bakım ihtiyacı içerisindedir. Osmanlı sûfilerinden Hüseyin Hamdi Kesrevî ve Şeyh Selim Kerîmî burada yaşamışlardır (Kiel, 2012: 312).

3. HORPEŞTE KAZASININ SOSYO-EKONOMİK DURUMU

3.1. Nüfus Durumu

İdarî ve askerî ihtiyaçları karşılamak için geliştirilen ve sosyal yapının temelini teşkil eden nüfus sayımları, Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren var olagelmıştır. Toprak yazımı ve vergi mükelleflerinin tespiti için hazırlanan tapu-tahrir defterleri, nüfus hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz temel arşiv kaynaklarıdır. Fakat tapu-tahrir defterleri kişi yerine vergi hükümlüsü "hane" ile kaç kişilik bir nüfusu ifade ettiği halen netleştirilmiş bir kavram değildir. Cizye defterleri, nüfus hesaplamalarında kullanılan diğer bir kaynak olup bu defterlerden vergi mükellefi gayr-i Müslimler hakkında bilgi sahibi olunabilir. XVII. yüzyılda avarız defterleri, XIX. yüzyılda da temettuât defterleri nüfus hakkında bakılabilecek kaynaklardır. Araştırmacılar, modern demografi biliminin metotlarını kullanarak söz konusu sayımlardaki bilgilerden faydalanıp gerçek nüfusu hesaplama girişimlerinde bulunmuşlardır.

Horpeşte kazasının nüfus dağılımının, niteliğinin ve niceliğinin bilinmesi, kazanın iktisadî, sosyal ve idarî yapısının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Barkan, tarihî demografi adı altında yaptığı çalışmalarda, memleket nüfusunun kütlesi, yoğunluğu, dinamizmi, harita üzerindeki yayılış ve konuş şekli, yer değiştirme imkânları, artış nispeti, yaşları, cinsiyetleri, meslekleri gibi amilleri hesaba katmadan birçok tarihi olayın anlaşılmayacağını belirtmektedir (Barkan, 1951-53: 2).

Temettuât defterlerinden nüfusla ilgili kesin sonuçlara ulaşmak mümkün değildir. Ancak bu defterlerde yer alan bir takım bilgilere istinaden bazı çıkarımlar yapılarak bir sonuca gidilebilir. Bu sonuçlar, defterlerde bulunan hane sayılarının belli bir oran ile çarpılması sonucu elde edilir. 11421 numaralı temettuât defterine göre Kesriye sancağına bağlı Horpeşte kazasında ikamet eden 260 hanenin nüfus yapısına baktığımızda, ortalama her bir hanede ortalama 4 kişinin yaşadığını varsayarsak 1845 yılında bu 260 hanenin toplam nüfusunun 1040 olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca 1845 yılında Horpeşte kazasının merkezinde ikamet eden 260 haneden; 207'si Müslüman, 53'ü ise Gayrimüslim haneden oluşmaktadır. Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu dikkat çekmiştir.

3.2. İdari Yapı

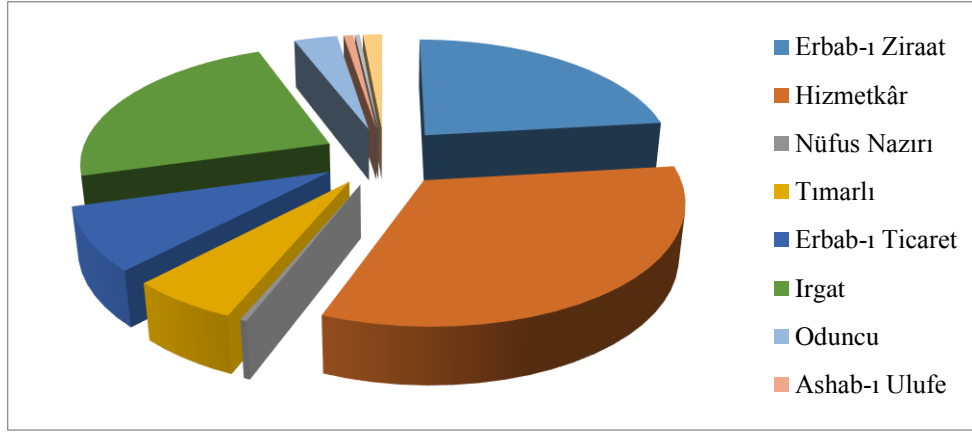
1845 yıllarında Manastır eyaletinin sınırları içerisinde yer alan Kesriye sancağına bağlı olan Horpeşte Kazası, bir kaç mahalle ve köyden meydana gelmektedir. Köylerin çoğu günümüze kadar gelmekle birlikte bazılarının adları değişmiş, bazıları Kesriye'ye bağlı mahalle haline gelmiştir.

3.3. Ekonomik Faaliyetlerinin Mahiyeti

11421 numaralı Temettuât defterinde yapılan içerik analizlerine göre, hane reislerinin faaliyet kolları ile ilgili bilgiler içermektedir. Bu bilgiler bölgede yaşayan insanların yaşamlarını devam ettirmek için icra ettikleri meslekler, tarımsal faaliyetleri, gelir getiren han, dükkân, tarla, bağ ve hayvanlar ile ilgili olup bu faaliyet kollarından elde ettikleri gelirleri göstermektedir.

3.4. Meslekler

Kesriye bölgesi tarımsal faaliyetler açısından çok gelişmiş olmasına rağmen esnaflık faaliyetleri de insanların gelir kaynağı olarak ikinci bir alternatif iş kolu olarak bulunmaktadır. Kesriye’de kaç çeşit esnafın faaliyette bulunduğu ve sayılarının ne kadar olduğu temettuât defterlerindeki kayıtlardan öğrenilebilmektedir. Bölgede faaliyet gösteren esnafın ürettiği malların, üretim ve kullanım özelliklerine göre belli bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür. 1845 yıllarında Manastır eyaletinin sınırları içerisinde yer alan Kesriye sancağına bağlı olan Horpeşte kazasının merkezinde ikamet eden mesleki çalışma alanlarına baktığımızda; erbab-ı ziraat, hizmetkâr, nüfus nazırı, tımarlı, erbab-ı ticaret, ırgat, oduncu, ashab-ı ulufe, muallim ve bakkallık meslekleri ile uğraştıkları tespit edilmiştir. Söz konusu mesleklerde çalışan hane reislerin dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Şema 1. Horpeşte Kazasında Meslekler (Kaynak: BOA, ML-VRD. TMT, Nr. 11421. S.s.1-29.)

Şema 1’de görüldüğü üzere; Horpeşte kazasının merkezinde sakin olan hane reislerinin 63’ü erbab-ı ziraat, 89’u hizmetkâr, 1’i nüfus nazırı, 16’sı tımarlı, 23’ü erbab-ı ticaret, 64’ü ırgat, 9’u oduncu, 2’si ashab-ı ulufe, 1’i muallim ve 4’ü bakkallık gibi çeşitli meslek gruplarında hayatlarını idame ettikleri görülmektedir. Kaza halkının büyük bir çoğunluğu ziraat, hizmetkârlık, erbab-ı ticaret ve ırgatlık ile uğraşmaktadır. Bu mesleklerden elde edilen kazançlar tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Horpeşte Kazasının Merkezinde Sakin Olan Hanelerim Mesleklerden Toplam Gelirleri

Hizmetkârlık	Ziraat	Zuhurat	Irgatlık	Asiyab Dükkânı	Vakıf	Tımar
15965	7033	1330	1786	6809	2259	40303
Mutasarrıflık	Nalbantlık	Berberlik	Odunculuk	Muallimlik	Bakkallık	Demircilik
2542	500	500	1500	500	1200	99278

(Kaynak: BOA, ML-VRD. TMT, Nr. 11421. S.s.1-29.)

3.5. Tarımsal Ürünler ve Vergilendirme Çeşitleri

1845 yılında Horpeşte kazasının merkezinde yaşayan hane halkın tarımsal faaliyetleri arasında Buğday, Arpa, Mısır, Yulaf, Burçak ve Tütün ürünleri başta yer almaktadır. Bunların yanında çok az da olsa üzüm bağı ve bahçe kayıtlarına rastlamaktayız. Yetiştirilen bu tarım ürünleri vergilendirmeye tabi tutulmuştur.

Tablo 2. Yetiştirilen Belli Başlı Tarım Ürünleri ve Bu Ürünlerden Alınan Vergi Oranları

ÜRÜNLER	KİLE	BEDEL (Kuruş)
Hınta (Buğday)	1	18
Ma (?)	1	9
Şair	1	8
Mısır	1	9
Yulaf	1	5,5
Burçak	1	6
Duhan	1	120

(Kaynak: BOA, ML-VRD. TMT, Nr. 11421. S.s.1-29.)

Defter kayıtlarında “hınta” olarak geçen buğday, kazanın hemen her tarafında yetiştirilmiştir. Dönemin kayıtlarında buğdayın ölçü birimi *kile* olarak geçmekte günümüzde bazı yörelerde hâlâ kullanılmaktadır. Bir hacim ölçme birimi olan kilenin, tam olarak kaç kilograma tekabül ettiği hakkında kesin bir yorum yapmak

zordur. Söz konusu belgelerde bu değişkenliğin var olduğunu görmek mümkündür. Horpeşte kazasının 260 hanesi tarafından yetiştirilen 422,5 kile hintanın (Buğday) toplam bedelinin 5.651 kuruş olduğu tespit edilmiştir.

Kazada yetiştirilen bir diğer tarım ürünleri arasında Arpa yer almıştır. Kayıtlarda “şa’ir” olarak geçen Arpa, buğdaydan sonra en çok yetiştirilen tarım ürünüdür. Arpa’da da, buğdayda olduğu gibi, ölçü birimi olarak kile kullanılmıştır. Horpeşte’de 260 hane tarafından yetiştirilen 192 kile arpanın toplam bedeli ise 1562 kuruştur. Mısır üretimi çok az yapılmakla birlikte, ölçü birimi olarak yine kile kullanılmıştır. Belgelerdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre 1845 yılında Horpeşte’de mısır üretimi fazla yapılmamaktadır. Söz konusu kazada meskûn 260 hanede yetiştirilen 77 kile mısırın toplam bedelinin 691,5 kuruş olduğu görülmektedir.

Yulaf ve burçak üretimine bakıldığında ise yalnızca bölge halkının ihtiyacını giderecek kadar üretim yapılmaktadır. Kazanın 260 hanesi tarafından yetiştirilen 27 kile yulafın toplam bedeli 168,5 kuruş iken, 7 kile burçağın toplam bedeli 42 kuruş olarak hesaplanmıştır. Kayıtlarda “duhan” olarak geçen tütün yetiştiriciliğinin bu kazada belirlenen hane halkı arasında fazla yetiştirilmediği dikkat çekmektedir. Horpeşte kazasının 260 hanesinde yetiştirilen 2 kile Duhan’ın toplam bedeli ise 177 kuruştur.

3.6. Arazi Çeşitleri

1845 yılına ait 11421 numaralı temettuât defterine baktığımızda Horpeşte kazasında bulunan arazilerin, kullanım alanına göre çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Ekilebilir arazi, kiraya verdiği tarla, ürün bazlı arazi, bahçe arazisi, bağ arazi olarak sınıflandırılabilir.

3.6.1. Mezru’ Tarla (Ekilebilir Arazi)

Mezru’ tarla, ekili-dikili araziye ifade etmektedir. Dönemin kayıtlarında; bu arazide hangi tarım ürünlerinin yetiştirildiğine dair bilgi verilmese de kaç dönüm olduğu, bir önceki sene ne kadar geliri olduğu ve bir sonraki yılın tahmini ürün geliri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3. Horpeşte Kazasının Merkezinde Yaşayan 260 Hanenin Toplam Mezru Tarla Dönümleri ve Kuruş Olarak Gelirleri

Dönüm	1260/1844	1261/1845	Toplam
6.958,50	95.394,5	113.499	208.893,5

(Kaynak: BOA, ML-VRD. TMT, Nr. 11421. S.s.1-29.)

Tablo 3’te görüldüğü üzere; hanelerin toplam ekilebilir arazi miktarı 6.958,50 dönüm olarak hesaplanmıştır. Belgelerden kazada ikamet eden hemen her hanenin ekilebilir araziye sahip olduğu; ancak çok az bir kısmın ekili araziye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bir önceki yılda elde edilen gelir üzerinden tahminde bulunularak bir sonraki ürün geliri 113.499 kuruş olarak kayıt altına alınmıştır.

3.6.2. Gayr-i Mezru’ Tarla

Gayr-i mezru’ tarla, ekimi ve dikimi yapılamayan tarlalar için kullanılan bir tabirdir. Söz konusu kazada bu arazi çeşidi ile ilgili kayıtlar az tutulmuştur. Ekilemeyen arazinin toplamı 11 dönüm olarak gösterilmiştir.

3.6.3. Bağ ve Bahçe Arazisi

Meyve ve sebze ekiminin yapıldığı bu arazi çeşidi, Horpeşte kazasında bulunan hane halkının önemli geçim kaynakları arasında yer almaktadır.

Tablo 4. Horpeşte Kazasının Merkezinde Yaşayan 260 Hanenin Toplam Bağ Arazisi Dönümleri ve Kuruş Olarak Gelirleri

Dönüm	1260/1844	1261/1845	Toplam
333,5	8.460	8.491	16.311

(Kaynak: BOA, ML-VRD. TMT, Nr. 11421. S.s.1-29.)

Tablo 4’te görüldüğü üzere; 260 hanenin toplam bağ arazi miktarı 333,5 dönüm olarak hesaplanmıştır. Kazada yaşayan hanelerin büyük bir çoğunluğu meyve yetiştiriciliği faaliyetinde bulunduğu tahmin edilmektedir. Dönemin kayıtları içerisinde yer alan arazi çeşitlerinden biri de bahçe arazidir. Ancak kayıtlarda

bu arazi türünden ne kadar gelir elde edildiği belli değildir. Kazanın merkezinde bulunan 260 hanenin toplamda 62,5 dönüm bahçe arazisi bulunmaktadır.

Çayır (Ca'ez) Tarla

Tablo 5. Horpeşte Kazasının Merkezinde Yaşayan 260 Hanenin Toplam Çayır Arazisi Dönümleri ve Kuruş Olarak Gelirleri

Dönüm	1260/1844	1261/1845	Toplam
53	1.840	1.690	3.530

(Kaynak: BOA, ML-VRD. TMT, Nr. 11421. S.s.1-29.)

Tablo 5'te görüldüğü üzere; 260 hanenin toplam çayır arazi miktarı 53 dönüm olup yıllık geliri 3530 kuruşa tekabül etmektedir. Horpeşte kazasında bulunan hane halkının yetiştirdiği hayvanlarının yem ihtiyacını karşılamak için yetiştirilen bitkilerin ayrılan alanı ifade ettiği tahmin edilmektedir.

3.6.4. Duhan Tarla Arazisi

Tütün üretiminin yapıldığı tarlayı ifade eden Duhan arazisi, hane halkları tarafından fazla işletilmemektedir. Toplam 4 dönümlük bir alanda faaliyeti yapılan tütün üretiminden ne kadar gelir elde edildiğine dair net bir çıkarım yapmak zordur.

3.6.5. Bostan Arazisi

Meyve ve sebze üretiminin yapıldığı bir diğer arazi çeşididir. Toplamda 18 dönümlük bir alan sahip olan bu arazi çeşidi; bir haneye ortalama 400 gelir kazanç getirmektedir.

Tablo 6. Horpeşte Kazasının Merkezinde Yaşayan 260 Hanenin Toplam Bostan Arazisi Dönümleri ve Kuruş Olarak Gelirleri

Dönüm	1260/1844	1261/1845	Toplam
18	850	400	1.250

(Kaynak: BOA, ML-VRD. TMT, Nr. 11421. S.s.1-29.)

3.6.6. Müste'cir (Kira) Tarla Arazisi

Müste'cir tarla kendi tarlasını kira yoluyla başkasına devreden ve bu sistem ile işletilen arazi çeşididir. İncelediğimiz kayıtlar içerisinde oldukça geniş yer kaplayan bu işletim arazisi, hane halkları için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Horpeşte kazasının merkezinde yaşayan 260 hanenin müste'cir tarla dönümlerinin arazi miktarları ve gelirleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7. Horpeşte Kazasının Merkezinde Yaşayan 260 Hanenin Toplam Müste'cir Tarla Dönümleri ve Kuruş Olarak Gelirleri

Dönüm	1260/1844	1261/1845	Toplam
667	4.319	4.650	9.119

(Kaynak: BOA, ML-VRD. TMT, Nr. 11421. S.s.1-29.)

Tablo 7'de görüldüğü üzere; kiraya verilen arazi oranının yukarıda verilen diğer arazi çeşitlerine nazaran daha fazla yer tuttuğu görülmektedir. Farklı işlerle ilgilenen hane halklarının işletemediği arazisini kira usulü ile başkasına devredip yıllık belli bir oran karşılığında kazanç elde etmektedir. Bu arazi çeşidi; merkeze yakın bir bölgede olabileceği gibi, uzak köylerde de bulunabilir. 260 hanenin kiraya verdiği müste'cir tarla arazisinin toplamı 667 dönüm olmakla beraber bu hanelere yıllık ortalama 4.300 kuruş gelir sağlamaktadır.

3.7. Kiralık Han ve Dükkânlar

Horpeşte kazasında yaşayan hane reislerinin bir diğer önemli gelir kaynağı ise kiraya vermiş olduğu han ve dükkânlardır. İncelediğimiz kayıtlar içerisinde 260 hanenin çok az bir kısmında kiralık han ve dükkâna sahip olduğu görülmüştür. Horpeşte kazasının merkezinde yaşayan 260 hanenin toplam Han ve Dükkân sayıları ile bunlardan elde ettikleri gelirler aşağıda sunulmuştur.

Tablo 8. Horpeşte Kazasının Merkezinde Yaşayan 260 Hanenin Kiralık Han ve Dükkân Kuruş Olarak Gelirleri

Kiraya Verdiği Han		Kiraya Verdiği Dükkân	
Sayı	Gelir	Sayı	Gelir
38	1.365	52	4.081

(Kaynak: BOA, ML-VRD. TMT, Nr. 11421. S.s.1-29.)

Tablo 8’de görüldüğü üzere Horpeşte kazasının merkezinde yaşayan 260 hanenin içerisinde Kiralık han sayısının toplamı 38 olup toplam geliri 1.365 kuruştur. Kiraya verdiği dükkân sayısının toplamı 52’dir. Bu dükkânlardan elde ettiği gelir ise 4.081 kuruş olarak hesaplanmıştır.

3.8. Gelir Getiren Hayvan Çeşitleri ve Vergileri

Hayvan yetiştiriciliği, Kesriye kazasının en önemli ziraî faaliyetlerden biri olmuştur. Tarım işletmeleri çeşitli amaçlarla hayvan yetiştirilmiştir. Bu amaçlardan bazıları; çekim ve yük taşımada güçlerinden yararlanmak, gübre sağlamak; çiftçinin peynir, yağ, süt, et, deri ve yapağı ihtiyacını karşılamak ve yetiştirdikleri ürünleri piyasaya sürmektir. Tarla tarımını temel faaliyet olarak yürüten işletmeler, hayvanları üretim faaliyetinin yardımcı araçları olarak kullanır. Bu işletmelerde hayvanlar, gübre sağlar; taşıma, çift sürme, harman dövme işlerini görür; çiftçinin hayvan ürünü ihtiyacını karşılamaktadır (Güran, 2000: 100). Horpeşte kazasında öküz, manda gibi hayvanlar koşum işlerinde; katır, bargir, merkeb ve deve gibi hayvanlar ise yük işlerinde kullanılmaktadır. Ayrıca inek gibi etinden ve sütünden yararlanan büyükbaş hayvanlar da yetiştirilmektedir. İncelenen temettuât defterlerinde, hanelerin sahip oldukları hayvanlar ve bu hayvanlardan alınan yıllık vergi miktarları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 9. Horpeşte Kazasının Merkezinde Yaşayan 260 Hanenin Gelir Getiren Hayvan Çeşitleri

Cinsi	Re’s	Toplam Yıllık Geliri (Kuruş)
Sağman Düve	106	530
Sağman Keçi	5	20
Sağman İnek	79	1175
Sağman Manda	19	570
Koyun	262	1367
Kuzu	205	-
Kısır Manda	7	-
Kısır İnek	7	-
Kısır Koyun	180	467
Erkek Manda	7	-
Buzağı	7	-
Dişi Buzağı	75	-
Erkek Buzağı	81	-
Öküz	129	-
Merkep	123	-
Bargir	37	-
Kısırak	1	-

(Kaynak: BOA, ML-VRD. TMT, Nr. 11421. S.s.1-29.)

Tablo 9’da görüldüğü üzere Horpeşte kazasında en çok beslenen büyükbaş hayvan oranına sahip olan öküzdür. 260 hanede toplam 129 baş öküz bulunmaktadır. Daha çok çift sürme işinde kullanılan bu hayvanın tarımsal işlerde kullanılmasının sebebi, eğimli ve dik topraklarda çift sürmek için daha avantajlı olmasıdır. Bunun yanında öküzün tercih edilmesinin diğer bir nedeni beslenme giderinin diğerlerine nazaran daha az olmasıdır (Güran,2000: 86). Horpeşte kazasında en çok beslenen ikinci büyükbaş hayvan ise; sağman düve ile sağman inektir. 260 hanede beslenen toplam sağman düve sayısı 106, sağman inek sayısı ise 79’dur. Bu dönemde bir sağman ineğin yıllık vergisi 15 kuruş olarak belirlenmiştir. Bölgede halkın tarımdan sonraki en büyük geçim kaynağı hayvancılıktır. Yetiştirilen hayvan çeşidi oldukça fazladır. Temettuât defterindeki kayıtlarda, yetiştirilen hayvanların cinsleri ve adetleri yazılmıştır. Bu yüzden sadece hayvanların sayıları ve oranları hakkında yorum yapılabilmektedir.

3.9. Vergiler

Kamu faaliyetlerinin yürütülebilmesi için ekonomik kaynaklardan siyasî kararlar devlete fon aktarılması anlamını ifade eden vergi, tarımın hâkim bulunduğu sanayi öncesi ekonomilerde gelir dağılımının temel

mekanizmalarından biri olmuştur. Bu nedenle vergileme, nüfusun hayat şartlarını, gıda miktarını ve yatırım yapma gücünü belirlediği gibi, aynı zamanda ekonomik değişmelere cevap verme şeklini de etkiler. Verginin piyasa ekonomisinin gelişmediği ekonomilerde diğer bir fonksiyonu da ziraî fazlanın tarım dışı sektörlerle aktarılmasında bir aracı rolünü üstlenmiş olmasıdır (Öztürk 1996: 173).

Vergilendirme ve vergi toplama konusunda, tarımın hâkim bulunduğu ekonomilerin ortak özellikleri olarak beliren güçlükler, Osmanlı ekonomisi için de geçerli olmuş ve Osmanlı devlet yöneticileri tarihten gelen tecrübe ve birikimlerine yeni durumlar karşısında üretilen orijinal fikirlerini de ekleyerek, çeşitli aşamalar içerisinde karşılaşılan güçlükleri çözüme kullanmışlardır. Devletin sürekliliğinin sağlanmasında temel dinamiklerden birini oluşturan ve esneklik özelliği bulunan bu malî sistem, tarihî fonksiyonunu yerine getirerek devletin çöküşüyle birlikte tarihe mal olmasıyla, dünya malîye tarihinde özgün yerini almıştır (Öztürk, 1996: 173).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan gelişime giden süreçte, devlet adamlarının teşkilatlanma faaliyetlerindeki başarılı politikaları, farklı milletlerden, geleneklerden oluşan tebaasını bir arada tutmayı başarmış ve uyguladığı iktisadî ve hayatî politikalarla bu coğrafyayı onlar için bir arada yaşanılabilir hâle getirmiştir. İktisadî açıdan tebaasını, merkezde tespit edilen vergi kanunnameleri ile yükümlü tutmamış, eyalet taksimatı, yani idarî taksimat yaparak her bölgeyi en uygun vergi kanunuyla yöneten Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatının her bir parçasının bünyesine en uygun bir şekilde özel olarak hazırlanmış bir vergi kanunnamesi oluşturulmuştur (Altundağ, 1947:190-191).

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı bürokratları devletin idarî ve toprak bütünlüğünün sağlanmasının merkezi devletin güçlenmesine, bunun ise yeterli ve sağlam bir malî tabanın oluşturulmasına bağlı olduğunu düşündüklerinden dolayı, devlet kurumlarını düzenlemeye malî yönetimlere öncelik vererek başlamışlardır. 1838'de Maliye Nezareti'nin kurulmasıyla atılan ilk adımı, 1840 yılında İltizam Usulü'nün kaldırılması ve onun yerine Muhassıllık Teşkilatı'nın kurulması takip etmiştir. Bunun devamı olan gelişmelerde de ilk olarak Osmanlı vergi sisteminde yıllardan beridir süregelen “örfî vergiler” yerine, 1840 yılında “ancemaatin vergi” veya “komşuca alınan vergi” diye adlandırılan bir vergi sistemi oluşturulmuştur. Bu vergi “herkesin mutasarrıf olduğu emlak ve arazi-i mevcûdiyesinin menâfi’ ve temettu’at-ı hâsilasına ve kâr ve ticâret ve iktidârına ve'l-hâsil hâl ve tahammüllerinin derecesine göre vergi nâmiyle” ortaya çıkarılmıştır. Ancemaatin vergi olarak adlandırılan bu vergide ödeme gücünün ölçüsü tebaanın emlak, arazi ve hayvan varlığı kazançlarıdır (Şener, 1992:260).

Devrin olanaklarına göre ancemaatin vergiyi toplama işi eksiksiz ve zamanında gerçekleştirmek oldukça güçtür. Çoğu yerde yıl içinde işlem yarıda kalmış, vergi ertesi yıla aksamıştır. Muhtarlar, topladıkları vergileri zimmetlerine geçirmekte, zamanında teslim etmemektedir. Ölümünde ya da ortadan kaybolmaları durumunda tebaa, muhtara teslim ettiği vergiyi bir daha ödemek zorunda kalmaktadır (Çadircı,2001: 342). Bu verginin öngörüldüğü gibi iktisadî güce göre dağılımın sağlanması için 1844 yılında devletin büyük bir bölümünde “temettuât tahrirleri” yapılmıştır. Gerçekten de bu tahrirler verginin gerek bölgeler, gerekse kişiler arası dağılımının son derece adaletsiz olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ne var ki, dönemin sosyo-ekonomik yapısı, süregelen alışkanlıklar, bilgi yetersizliği ve benzeri nedenlerle, kâğıt üzerinde uygulanabilir görünen bu kararları bütünüyle uygulamaya koymak mümkün olmamıştır (Çadircı,2001:342).1840'ta alımına başlanan ve 1860 yılından itibaren kaldırılan ancemaatin vergi içerisinde Horpeşte kazasından alınan vergiler aşağıda sunulmuştur.

3.9.1. Vergi-yü Mahsusa

Osmanlı tarım arazisinin önemli bir bölümü mîrî arazi içerisinde yer almıştır. A'sâr da bu arazinin kirası gibi görülmüştür (Özlü, 2007: 30). İlk dönemlerinden itibaren “tekâlif-i örfiye” çerçevesinde alınan birçok vergi, Tanzimat'la birlikte birleştirilmiştir. Yeni vergide matrah, köy olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, bu vergiye “köyce tahsili mûtâd olan vergi” veya “ancemaaten tahsil olunan vergi” adı verilmiştir (Şener, 1992:262). Verginin haneler arası dağılımı, uygulamada daha önce alınan örfî vergilerde olduğu gibi her bölgede farklı şekillerde oluyordu. Bu verginin tahsili 1260 yılına kadar “rûz-i hızır” ve “rûz-i kasım” olarak iki taksitte yapılıyordu. Fakat her iki zaman da vergi tahsilâtı için uygun değildi. Bu nedenle bu tarihten sonra verginin çiftçilerden ürünün elde edilmesinden sonra, tüccar ve esnaftan ise bütün bir yıl içinde taksitler halinde tahsili kararlaştırılmıştır (Özlü, 2007: 30). 11421 sayılı temettuât defteri kaydına göre Horpeşte kazasında yaşayan 260 hanenin bir yılda toplanan vergi miktarı toplamı 16.337 kuruştur.

3.10.2. A'sâr Vergisi

Osmanlı hazinesinin en önemli gelir kaynağını a'sâr oluşturmuştur (Özlu, 2004: 267). İlk zamanlar 1/8, 1/3 ve 1/2 gibi farklı oranlarda alınmasına rağmen, Tanzimat'la birlikte bu vergi sabit hâle getirilmiş ve adına uygun olarak 1/10 oranında alınarak tebaa önemli ölçüde rahata kavuşturulmuştur (Özlu, 2007: 30). Tanzimat'ın ilk yıllarında muhassıllar vasıtasıyla emaneten tahsil edilen a'sâr gelirleri, muhassıllık deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla, iltizama verilmeye başlanmıştır. Ancak a'sâr tahsil usulünde dönem boyunca sürekli bir arayış sürmüş; iki yıllığına, beş yıllığına ihaleler yapılmış, hatta bir ara mültezimleri aradan kaldırarak taşranın sorumluluğu çiftçinin tamamına ait olmak üzere köylerde Taşra Meclisleri kurulmuşsa da tatmin edici bir tahsil usulünde karar kılınamamıştır. Horpeşte kazasında yaşayan 260 hanenin toplanan yıllık a'sâr vergisinin miktarı toplam 11.420 kuruş olarak belirlenmiştir. Her hanenin vermiş olduğu aşar-ı senevîye vergisi değişmekte olup, hanenin yıllık tahmini ürün miktarına göre bu vergi toplanılmıştır.

3.10.3. Temettü Vergisi

Temettü; yapılan bir işten kâr etme veya kazanma anlamına gelmektedir. "Temettü Vergisi" ise herkesin kazancına uygun olarak devlete verdiği vergi, anlamına gelmektedir. 11421 sayılı temettuât defteri kaydına göre Horpeşte kazasında yaşayan 260 hanenin toplam temettü vergisi 251.896,5 kuruştur (BOA, ML-VRD. TMT, Nr. 11421. S.s.1-29.).

4. SONUÇ

Uzun yıllar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kesriye sancağı, gerek coğrafi konumu gerekse sosyo-ekonomik yapısı ile her dönem tarih sahnesindeki yerini ve önemi korumuştur. İlk çağlardan beri bu topraklar üzerinde hâkimiyet mücadelesinin yaşandığı bir yer olan Kesriye bölgesi, Osmanlı Devleti'nin topraklarına ilhak edilmesiyle XIX. yüzyılın sonlarına kadar bu devletin hâkimiyeti altında kalmıştır. Osmanlı hâkimiyetinin balkanlarda zayıflamasına binaen Kesriye, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır.

Çalışmanın temel konusunu 1845 yılında Kesriye sancağı dâhilinde bulunan Horpeşte kazasının merkezinde yaşayan 260 hanenin sosyo-ekonomik ilişkileri tahlil ve analiz edilmiştir. Bunun sonucunda, Horpeşte kazasının merkezinde yaşayan bu hanelerin, toplam nüfusu, yıllık vergi oranları, ekonomik ilişkileri dair çeşitli verilere ulaşılmıştır. Nüfus yapısına baktığımızda; 260 haneden; 207'si Müslüman, 53'ü ise gayr-i Müslimlerden oluşmaktadır. Buna göre, Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte her bir hanede ortalama 4 kişinin yaşadığı varsayılırsa 1845 yılında Horpeşte kazasında yaşayan 260 hanenin toplam nüfusu 1.040 olarak hesaplanmaktadır. Ancak bu sayı hanedeki kişi sayısına göre değişebilir. Örneğin hanede yaşayan kişi sayısı 5 olarak ele alındığında ise bu sayı 1.300 olarak hesaplanabilmektedir.

Horpeşte kazasında meskûn 260 hanenin önemli bir kısmında tarımsal faaliyetlerin ön planda olduğu görülmüştür. Başta buğday, mısır ve arpa olmak üzere bir çok tarım ürünü yetiştirilmiştir. Bunun yanı sıra kira veya ortaklık sistemleriyle de tarımsal faaliyetlere katkıda bulunmuşlardır.

Hane halkının ekonomisini, tarımsal faaliyetlerin yanı sıra hayvancılık faaliyetleri de desteklemektedir. İncelenen temettuât defterinde kazada hayvan çeşitlerinin çok fazla olduğu; fakat genellikle tarımı desteklemek adına çift sürmek ve taşıma işlerinde güçlerinden yararlanmak üzere büyükbaş hayvanların yetiştirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra bazı köylerde daha yoğun olmak üzere küçükbaş hayvancılık faaliyetleri yapılarak et, süt, yapağı, yün gibi ürünler elde edilmektedir.

Horpeşte kazasında ikamet eden 260 hanenin bir diğer gelir getiren faaliyet kolu esnafılık ve ticaret işidir. Nalbantlık, berberlik, odunculuk ve bakkallık gibi çeşitli kollarda esnafılık faaliyetlerinde bulunarak gelirlerini artırmışlardır. Vergi faaliyetleri çerçevesinde söz konusu haneler vergi-yü mahsus'a, aşar ve temettü vergilerine tabi tutulmuşlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, ML-VRD. TMT, Nr. 11421. S.s.1-29.

Kitaplar ve Makaleler

ADIYEKE, Nuri. (2000). "Temettuât Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri". Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 11, Ankara., S.s.779-823.

ALTUNDAĞ, Şinasi. (1947). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. V, Sayı 2, Ankara,

- BARKAN, Ömer Lütfi.(1951-1953). Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. Türkiyat Mecmuası, C. X, İstanbul
- DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitapevi Yayınları, 13. baskı, Ankara 1996.
- EYİCE, Semavi. (1995). Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri- II. Türkiyat Mecmuası, C. XII, İstanbul.
- GÜRAN, Tevfik. (2000). 19. Yüzyıl Temettuât Tahrirleri. Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Ankara.
- KİEL, Machiel. (2012). "Kesriye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 25, Ankara., S.s. 311-312.
- Mehmed Zıllî Oğlu Evliyâ Çelebi. (1970). Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi. Zuhuri Danışman (Tür.), C. 9, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul.
- ÖZTÜRK Said. (1996). Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri: Bilecik. Kitapevi Yayınevi, İstanbul.
- ŞENER, Abdülatif. (1992). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları".150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu, Ankara,
- ÖZLÜ, Zeynel. (2004). XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Gaziantep.
- ÖZLÜ, Zeynel. (2007). Tanzimat Döneminde Anadolu'da Kır ve Kent Hayatı (Bolu- Göynük Örneği). Berikan Yayınları, Ankara.
- PATOĞLU, Emrah Berkant. (2014). Temettuât Defterlerine Göre Yunanistan'a bağlı Kesriye Sancağı Dâhilinde Bulunan Opar ve Naslıç Kazalarının Sosyo-Ekonomik Durumu (1844-1845). Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.